



Kristi tornekrone. Kalkmaleri fra ca. 1480 i Gislinge kirke, Holbæk amt. (es).

(7) 739 2,1800,187; 599b 2,572; (8) 355 16, 203 jf. 17,1897,7f; (9) 355 1931,235-38; (10) 697 58; (11) 258 1943,146; (12) 398 1806,225 og 1821,270; (13) 946 15.

### Kristtorn, *Ilex aquifolium*

Busk eller indtil 16 m højt træ med stive læderagtige og glinsende, stedsegrønne, i randen tornede blade, små hvide blomster og skinnende koralrøde »bær« (stenfrugter). Ret almindelig i østjyske skove og krat, hvor den kan optræde som et slemt ukrudt, ellers sjældent vildtvoksende, men hyppig som prydt træ i haver.

Planten kræver en temmelig høj middeltemperatur og er vel indvandret i stenalderens milde, fugtige klima; siden har den været i aftagende (1).

Kristtorn 1648ff, kristtidsel o. 1700, kronhorn 1796-1831; Jylland, Ålborgeggen, kristtjørn 1871ff; Kristi tornekrone NSlesvig, Herrens lidelsestorn (herlitorn) Mols. Navnet skyldes antagelig sydlige katolske landes brug af kvistene som »palmegrene« til festligheder på palmesøndag, og legender: under flugten med Jesusbarnet til Ægypten måtte Josef og Maria søge skjul i et krat, hvis træer straks blev forvandlet til et stikkende, uigennemtrængeligt vildnis - Jesus sagde, at væksten siden altid skulle være sådan

(Fyn; 2); da han drog ind i Jerusalem, kastede man palmegrene på hans vej, men råbte kort tid efter: korsfæst, korsfæst ham! Og alle træer, som gav grønne grene til gaderne, blev kristtorne, der står grønne hele året; de finder som den evige jøde aldrig hvile (3); tornekronen blev flettet af dette træs stikkende blade, hans bloddråber farvede bærrerne røde (Jylland; 4).

*Hårdeg* 1648, *skovtidsel* 1648–1821, *maretern* 1648–1821 omtydet til *maritorn* o. 1700, maren var et overnaturligt væsen, der om natten plagede folk med onde drømme (»mareridt«), planten blev i Tyskland og Østrig anvendt derimod. *Riseg* 1692, *hyffeltorn* 1688–1831; Sønderjylland, *hyffel*, *høffel* 1818ff Sønderjylland føres tilbage til en ord-rod med betydningen stikke; i mange jyske stednavne: Høvelskær Bjerg 1468–1683 Bjerger herred, Høflrøsmose 1632ff (nu Høffelmosen) Sdr. Stenderup, Høffelbjerg 1776ff Ensted, måske i Høflrøgård (Høffelgård) 1459–1552 Tørning, sandsynligvis i Høllskov 1638–83 Toftlund, Høflrølv 1649–1700-t Årø, m. fl., jf. *høflrøtorn* 1806–44, Sønderjylland, Øjylland, måske med relation til høflrøenes lignende anvendelse mod troldtøj, se maretern ovenfor og hør bd. 2. *Stikpalme* 1700-t-1873 fra tysk, *tidseltorn* 1767, *mareved* 1793–1836 konstrueret af maretern; *benved* 1793; Haderslevnegnen, veddet anvendt som benvedbuskens; *grøntorn* Læsø 1802, *grøn steneg* 1836, veddet er hårdt, bladene ligner stenegens; *majtorn* Sejerø 1894ff, NV-Sjælland, i stednavnet Majtorns Enge 1795 (5).

LITTERATUR: (1) 622b 122; (2) 107 1946; (3) 934 238 (1932, Grandløse NVSjæll.); 255 1914,276; 399 20/1 1947; (4) 488i 2,310, 488j 2,165; 64 17/4 1954 (Sønderjyll.); (5) 689 1,751–54; 228e 1,594, 2,306 og tb. 210; 148 3,9; 4,141,664 sml. 673f; 8,34,416 jf. 471, og 9,206; 24d 9 (o. 1860).

#### STORE EKSEMPLARER; VILDTVOKSENDE; DEKORATION

Landets største kristtorn på Æbelø skal allerede o. 1500 have været et stateligt træ, ved fredningen 1924 var det 14–15 meter højt og med næsten to meter stammeomfang; gik ud i vinteren 1942, den frønnede stub står tilbage (1).

En kristtorn i Ellinggårds have nord for Frederikshavn blev 1877 anset for at være landets største og i hvert fald nordligste (2). Fyns største skal være et eksemplar i gården Egelunds have ved Bogense (3); se også nedenfor. Nogle kristtorn i Sønderborg (1906) skal være plantet af Christian II under fangenskab 1532–49 (3b). En kristtornlund ved Seest Skovgård på Kol-

dingegnen mener man blev plantet over pestdøde kreaturer, i virkeligheden er det en gravplads fra yngre jernalder; den blev fredet 1941 og 1943 desuden et par meget store og smukke eksemplarer i skoven »Mosen«, Ulkebøl på Als; fredet 1943 (4). – Nogle smukke hække af kristtorn i haven til gården Grunnet omtales 1767 som fremelsket af frø samlet i Trelde skov ved Fredericia (5). H. C. Andersen nævner i »Kometen« (1869) en forekomst ved Silkeborg.

Den lille kristtornlund kaldet »Majtornen« på Sejerø blev fundet 20/8 1863 af botanikeren cand. pharm. J. Baagøe og bestod da af 60–70 næsten lige store og tilsyneladende meget gamle træer; o. 1895, da der var anlagt en have hvor de stod, optaltes 40–45, hele gruppen var i stærk aftagen, mest fordi man hensynsløst ribbede grenene for kviste til gravkranse. 1917 var antallet højst 35, de resterende ca. 30 blev fredet 1920 og gik ud i de strenge vintre 1940–42, kun nogle rodskud lever videre. Et stykke af det »ældste« eksemplar havde 98 årringe og var altså groet frem o. 1840; marknavnet Majtorns Enge findes imidlertid på udskiftningskortet allerede 1795. Det var rimeligvis øens daværende ejer Fr. Rostgård, der o. 1720–30 lod lunden plante som skjul for agerhøns (6).

En forekomst på Munkebjerg ved Vejle fjord måtte beskyttes mod den lokale befolknings efterstræbelser, kviste herfra blev som kranspynt sendt videnom (7). Også på Horsenseggen havde man om vinteren en betydelig ekstrafor-tjeneste af at samle kristtorn i Velling skov til salg i Københavns blomsterbutikker og til kransbindere; lokalt blev bundet store mængder gravkranse af kristtorn, mos og grankviste til torvesalg (o. 1860–70; 8).

En af Danmarks højeste kristtorne i skov ved Spedsbjerg vest for Odense var allerede 1799 et stort træ og 1894 ca. 13 meter højt; da soldaterne foråret 1851 vendte hjem fra krigen, blev talrige grene hugget af til æresporte, også siden hærgedes det stærkt af plyndring (9).

Havens kristtorn brugte man navnlig til at binde gravkranse af (10). Efter genforeningen 1920 blev fra Sundeved sendt store mængder kristtorn til hovedstaden før jul (11); kvistene med de smukke bær er stadig en stor salgsvare til juledekorationer, stuepynt, buketter, gravkranse, i enkelte tilfælde endog som juletræ (12), »bærrerne« er dog ofte farvede ærter. Fra en bestemt kristtorn på SFyn er siden 1936 årligt solgt ca. 50 store grene til Svendborg bys juleudsmykning (13).

Felberedernes oldgeselle holdt en krone flettet



»En ligfærd«. Maleri af J. Sonne, 1832. Kristtorn var almindeligt anvendt i gravkranse.

af kristtorn over hovedet på den hjemvendte svend, mens denne fremsagde sin hilsen til laugget (Horsens 1807; 14).

Skolepiger syede kristtornblade sammen til lange guirlander, der blev hængt op i skolestuen pinselørdag (Felsted Sønderjylland o. 1880; 15).

LITTERATUR: (1) 94 11,1879,21f; 281 24/1 1932; 64 1/7 1953; 455 28/8 1956; (2) 94 11,1879,21f; (3) 276 9/9 1959; (3b) 357 25; (4) 636 11,1894,426; 173 1940-41,81,1941-42,114 og 1943-44,87; (5) 977 255f; (6) 175 10,1925,441,452; 94 49,1953,260-71; (7) 417 1879,132; (8) 777 280; (9) 636 11,1894,421f; (10) 865 46(Falster o. 1820); 24d 9(o. 1860); (11) 634 13408; (12) 950 181; 828 24/12 1949; (13) 280 19/12 1954; (14) 794 2.3,1891-92,92; (15) 634 13408.

#### ANVENDELSE AF VED, BLADE, FRØ

Kristtorn er fortræffelig til hegn, men må beskæres; veddet bruges til drejer- og mindre snedkerarbejder (1790; 1). Bør plantes som le-

vende hegn som det sker omkring Itzehoe i Holsten, veddet bruges af drejere og snedkere, til indlagte arbejder, kattuntrykforme, af basten og valnøddeolie laves en fuglelim (o. 1800; 2), af bladene en te (1806; 3). Det meget hårde og tunge ved benyttes stadig af snedkere og drejere, bl.a. til indlægsarbejder (4), frøene undertiden som kaffeerstatning (5); de tørrede blade indgår i fransk absint (6).

Overtroen hævder at podede hvide roser på kristtornstamme får grønne blomster (1796; 7), og at kristtorn i det hele taget kan anvendes til podning af roser (8).

LITTERATUR: (1) 194 3, 209; (2) 739 1,677f, 398 1806,149 og 1821,178; (3) 398 1806,149; (4) 950 181; (5) 599b 2,16; (6) 747 115; (7) 739 1,678; (8) 531b 69.

#### LÆGEMIDLER

Lægfolk kender mod »vejr og vind i livet« (ko-





Kristtornens hårde ved var meget anvendeligt til drejerarbejder som f.eks. skakbrikker. Maleri af Fr. Vermehren med titlen »Skakspillere« fra ca. 1880 (udsnit).

lik) andre, bedre og tryggere midler end dette træs bær, »hvorfors da lade sig overtale og ligefrem bedrage« ved at forsøge med dem? (1648; 1).

Bærrerne skal kunne modvirke stensmerter (1796; 2), en te af dem tilrådes for blæresten (1805; 3). Te af bladene drikkes mod blære- og nyrelidelser (VLolland; 4) og har på Fyn været anvendt mod galdestenssmerter (5), på Lolland drikker man en te af bærrerne (6), i SJylland af bladene for giftfeber (7). Kristtorn-te hjælper for galdesten og gulsot (7b). Tørrede og knuste blade drysses i frostsår (Sønderjylland o. 1880; 8).

Begynder et sted at bulne, skal man slå det med en kristtornkvist, så tornene stikker små huller og blodet pibler frem (Fyn; 9).

LITTERATUR: (1) 697 383; (2) 739 1,677; (3) 182 3, 176; (4) 107 1948; (5) 107 1940; (6) 671 nr. 2,

1965(1895ff); (7) 228e 2,306; (7b) 671 nr. 3,1970; (8) 634 16297 (Rinkenæs); (9) 830 8,1887,44; 278 1930,135.

#### BRANDTRÆER M.M.

Ved en gård i Snogbæk stod til 1941 en gammel kristtorn, der ikke måtte fældes, for så brændte gården; 1936 visnede toppen, og lynild forårsagede en mindre brand i laden, vinteren 1939 gik træet helt ud og avlsbygningerne brændte. Gårdbrand var »sat hen« i en af to store kristtørne på høj ved gården på Dybbøl mark; marts 1864 slog en granat gennem trægruppen og brækkede flere grene – kort efter rantes gården af en brandgranat og nedbrændte (1).

Om en kristtorn ved stendysse øst for Tandslet Als blev sagt, at når den faldt, skulle ejerens gård brænde. Både dyssen og træet forsvandt 1922, men gården står uskadt (1943; 2).

Enkebaronessen på Skovsbo plantede fire kristtorne, hvor der var set spøgelse, og det hjalp (3). Kristtornen var blandt de ting, der skulle afbrændes mod uheld hos kvæget (1658; 4).

Juleaften måtte man kysse alle piger, som kom ind under den kristtornkvist, der var stukket i loftet (5), sml. mistelten s. 331.

LITTERATUR: (1) 885 23,1947,193f; (2) 357 1906, 18; 944b 220; 885 19,1943,67; (3) 941g 173; (4) 83 215; (5) 488g 3,91.

#### POESI

Du kristtjørn med de røde bær! · Hans sjæl du måtte flænge. · Derfor blev du i vassen sat · imellem »judaspeng«. · · Dit bær sprang ud langfredag nat · af en uskyldig pande —. · Du så hans blod på smertens træ, · dit bær fik bitre kærner *Harald H. Lund* (1). Vi ser dem år for år, de runde røde · og solskinsblanke bær på tornet gren. · De er for os det første julemøde, · når tidligt mørke skjuler træ og sten *Hans Storm* (2).

LITTERATUR: (1) 561d 18; (2) 863b 68.

## Buksbom, *Buxus sempervirens*

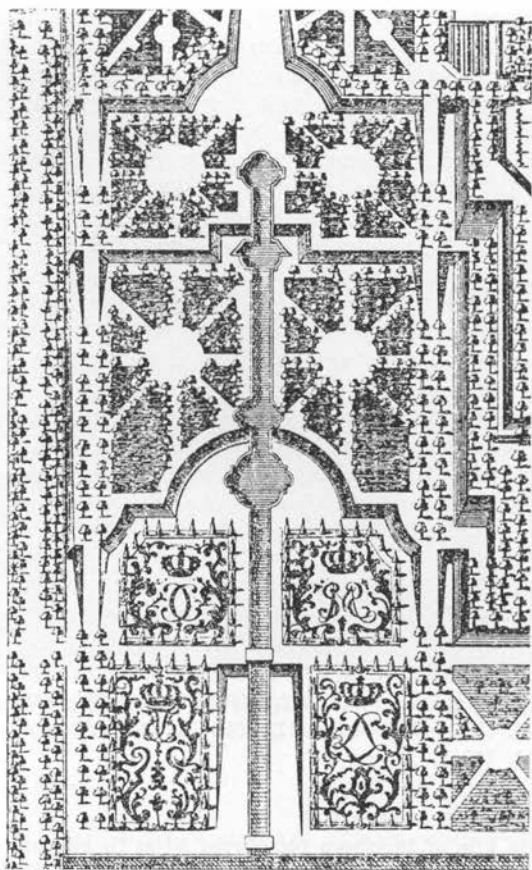
Stedsegrøn busk eller lille træ med læderagtige, ovale eller runde blade; hjemmehørende i Syd-europa og Orienten, dyrket i middelalderen og fra o. 1650 omtalt som plantet i mange danske haver og på kirkegårde som klippet hæk, indfatning af bede, grupper etc., sjældnere fritstående (1).

*Buksbom* 1510ff (bussbom) af det botaniske slægtsnavn og plattysk bom = træ (2).

LITTERATUR: (1) 81 1647,5,15,59f; 697 1648,34; 398 1806,842; (2) 689 1,232.

#### PLANTNING; TIL DEKORATION

Buksbom blev i mange nordsjællandske haver i en ganske lav form plantet som kant om bede, enten klippet eller ikke klippet, andre typer voksede op til træer. Nye planter fik man ved at bøje grene ned og dække dem med jord, så de slog rod; en stor og meterbred buksbomhæk var de gamle havers fornemste pryd (1). Nogle af Frederiksborg slotshavens buksbom-hække er plantet o. 1720–30 samtidig med havens linde; de blev oprindelig klippet ca. 10 × 10 cm, nu holdes de i ca. 175 cm høje, 150 til 700 cm brede hække (2). Et meget stort, over tre meter



Haveanlæg med buksbom-beplantning. Udsnit af Laurids de Thuras kort over Frederiksborg park, 1749.

højt og fritstående eksemplar i have i Asbo mellem Kolding og Ribe leverede materiale til mange brude- og gravkranse (1893; 3); på Ulsnæs kirkegård ved Slien står Tysklands største buksbom, som er 200–300 år gammel og hvert år besøges af mange turister (4). – I Tesdorf (Holsten) var en gårds skæbne afhængig af, om en buksbom levede eller visnede (4b).

Når der i Hollænderbyen på Amager blev redet fastelavn, var hestene pyntet med buksbom (o. 1850; 5), »sømænd« med fastelavnskoste af buksbom fulgte en båd på slæde eller hjul gennem København (6). Majdags aften 30/4 gik byens karle og drenge omkring, sang majvisen ved gårde og huse og stak hvert sted en tot buksbom op i tagskægget over døren, mens den gamle blev taget ned (Sallinge Fyn, Avernakø: 7).

Unge piger pyntede kirken til bryllup med